

En PDF-artikel fra www.salmedatabasen.dk af Peter Balslev-Clausen

Gudstjenestesang og hverdagssang

Gudstjenestesang og hverdagssang

Forelæsning ved præsentationen af *Salmesang. Grundbog i hymnologi*. 3. november 2014 på Det teologiske Fakultet, Københavns Universitet

Af Peter Balslev-Clausen, provst og adj. professor emeritus, ph.d.

Kristne har altid sunget. Så langt man kan følge den kristne historie tilbage, har sang været et af kendetegnene på kristen praksis, i forbindelse med de forskellige former for gudstjeneste, men også ellers, når og hvor kristne kom og kommer sammen.

Martin Luther giver i sine to gudstjenesteordninger, *Formula Missæ et Communionis* fra 1523 og *Deutsche Messe* fra 1526 detaljerede anvisninger på gudstjenestesangen, dvs. den del af gudstjenesten, som menigheden overtog fra middelalderens professionelle sangere. Gudstjenesten havde i middelalderen været én lang vekselsang mellem præsten og de professionelle sangere. Den lutherske reformation betød, at gudstjenesten stadig var en vekselsang, men nu mellem præsten og menigheden, med en indskudt læst – holdt – prædiken.

Uden for gudstjenesten havde menigheden i middelalderen sunget åndelige sange. Luther nævner selv f.eks. ”*Nun bitten wir en heiligen Geist*” (”*Nu bede vi den Hellig Ånd*”, DDS 289) og forskellige Maria- og julesange fra den førreformatoriske folkelige sang. Uden for gudstjenesten anviste Luther i Den lille Katekismus, at morgenbønnen skulle afsluttes med, at man sang en sang, en ’Lied’ (latin ’psalmos’), og slog korsets tegn.

Peter Palladius forudsætter i sin *Visitatsbog* fra 1540–1541, at der bliver sunget i hjemmene. I sin berømte skildring af, hvordan fiskere fra Amager, der var drevet til havs på en isflage, idet de så døden i øjnene uden præstelig medvirken etablerede et gudstjenstligt rum på den synkende isflage ved at synge de gængse begravelsessalmer, som senere skulle synges ved deres begravelse. Salmesangen åbnede Guds Riges dør for dem og knyttede den eksistentielle forbindelse mellem dem og den tree-

nige Gud, som gudstjenesten om søndagen i øvrigt gjorde, jfr. Grundtvigs ”*Velkommen igen, Guds engle små*”, hvor det er julegudstjenestens salmer, der bevirker, at ”*da åbner sig Himlens borgeled, da kommer ret Guds rige!*” (DDS 99.7)

Et andet vidnesbyrd om, hvordan salmesangen etablerer et religiøst – gudstjenstligt – rum, var reformationstidens behov for salmebøger til hverdagsbrug. Det kendteste eksempel herpå er Hans Christensen Sthens *En liden vandrebog* fra 1589, der var beregnet på brug både i hjemmene og på rejse.

Det er karakteristisk, at det er de tilbagevendende vækkelser, der gennem århundrederne har aktualiseret salmesangen uden for gudstjenesten - og dermed, den vej rundt, gudstjenestesangen. I den forbindelse er det naturligt at tænke på Hans Adolph Brorsons salmedigtning, der havde den pietistiske vækkelse og dens gudelige forsamlinger (konventikler i tidens sprogbrug) i begyndelsen af det 18. århundrede som sin forudsætning.

Inden da havde salmedigtningen haft en opblomstring i sidste halvdel af det 17. århundrede med Thomas Kingos to *Sjunge-Koor* (1674-1681) som sit højdepunkt. De to sjungekor var tænkt som sangbøger til den daglige husandagt, og deres salmer blev derfor ikke optaget hverken i Kingos *Vinter-Part (Danmarks og Norges Kirkers Forordnede Psalme-Bog. Vinter-Parten)* 1689 eller den officielle salmebog, (*Dend forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog*, Kingos salmebog) fra 1699, men i den officielle *Husandagtssalmebog (Den Forordnede Huus-Andagts Psalme-Boog)*, der blev udgivet fire år senere. Især morgen- og aftensangene forudsatte, at de, der sang dem, arbejdede dagen lang, hvad man netop ikke gjorde om

søndagen. Derfor blev hverdagssalmerne fra Sjunge-korene ikke optaget i kirkesalmebogen, men i hverdagssalmebogen.

I forbindelse med lægmandsvækkelserne både i det 18. og det 19. århundrede sang de vakte ved deres sammenkomster ("forsamlinger") de almindelige gudstjenestesalmer, nye som gamle, især de nye, og salmerne har der ved sammen med mundtlige vidnesbyrd og læsning af Bibelen og forskellig andagtslitteratur været medvirkende til at give sammenkomsterne et gudstjenstligt præg, idet det sungne og det talte, især det sungne, etablerede, hvad man har oplevet som et gudstjenstligt rum. Herved har de vakte salmesang medvirket til et brud med på den ene side den traditionelle gudstjeneste og på en anden side de kirkelige myndigheder. Sådan har både de vakte og de kirkelige myndigheder oplevet det. Resultatet blev, at kun den lutherske lægmandsledede andagt i hjemmene for husstandens medlemmer kunne fortsætte uanfægtet. Alle andre former for religiøse sammenkomster var kun lovlige, hvis de blev ledet af den stedlige sognepræst.

Denne sondring mellem en gudstjenstlig og en ikkegudstjenstlig salmesang kan illustreres med Hans Adolph Brorsons salmedigtning, der falder i to dele: Første del, der findes i Troens rare Klenodie fra 1739, består af salmer, der nok er skrevet til de vakte, men med henblik på at kunne bruges ved de ordinære gudstjenester, først i Tønder og omegn og derefter via Pontoppidans salmebog fra 1740 i hele landet (eller i hvert fald i hoffets kirker og derudover især i Slesvig). Anden del af Brorsons salmedigtning var de salmer, som hans arvinger udgav 1765, året efter hans død, med titlen Hans Adolph Brorsons fordom Biskop i Riber Stift Svane-Sang. Salmerne i Svane-Sang var skrevet til husandagterne i det Brorsonske hjem i Ribe og har et helt andet, meget mere intimt præg end salmerne i Troens rare Klenodie.

Gudstjenestesalmerne blev i løbet af det 18. århundrede sunget med et stadig langsommere tempo. Det betød, at sang af gudstjenestesalmer uden for gudstjenesten faldt bort. Det betød

dog ikke, at der ikke stadig blev skrevet, udgivet og sunget salmer i løbet af det 18. århundrede. De salmer, eller i sammenhængen snarere "åndelige sange", der så dagens lys i denne periode, dvs. åndelige sange af Klaus Friman, Jens Zetlitz og V.K. Hjort, lå sangmæssigt nærmere tidens selskabssange end de traditionelle gudstjenestesalmer. Denne forskel, der ikke mindst skyldtes, at de åndelige sange, der blev sunget uden for gudstjenesten, var skrevet til melodier i selskabsvisestil, der lå langt fra, var både hurtigere og livligere end gudstjenestesalmerne og deres koralmelodier.

Denne skelnen mellem gudstjenestesalmer og åndelige sange, der blev sunget uden for gudstjenesten, holdt sig langt ind i det 19. århundrede, selvom *Evangelisk-kristelig Psalmebog* fra 1798 gjorde sit til at udjævne forskellen mellem egentlige salmer og åndelige sange ved i høj grad at bestå af åndelige sange på koralmelodier.

De åndelige sange – som de findes både i private samlinger og i *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, var skrevet i et åndeligt klima, der var præget af oplysningstiden, i forsøget på at legitimere sig over for en kirke- og religionskritisk samtid. Denne tidsbundethed betød, at den autoriserede salmebog og dens salmer, da (national)romantikken holdt sit indtog umiddelbart efter år 1800, følte håbløst gammeldags og uvedkommende og dermed alt andet end legitimerende for kirke og kristendom. Ikke desto mindre var det *Evangelisk-kristelig Psalmebogs* salmer, der skulle synges ved gudstjenesterne, hvor det kun var tilladt at synge salmer fra den autoriserede og efter gældende regner indførte salmebog.

Vækkelserne, der fik et opsving fra omkring 1820, klarede sig sangmæssigt med ved deres sammenkomster ("forsamlinger") at synge især Brorsons, men også til en vis grad Kingos salmer. De mere sofistikerede, dvs. borgerlige, literært dannede kredse, greb ud efter B.S. Ingemanns salmer (*Højmesse-Psalmer*, 1825), efterhånden suppleret af Grundtvigs og C.J. Boyes salmer, der ikke måtte synges ved gudstjene-

sterne, men så meget desto mere blev sunget i hjemmene.

Efter etableringen af Folkeskolen i årene efter 1814, stærkt hjulpet på vej af den internationale trend at synge både hjemme og i de sangforeninger, der skød frem alle steder efter ca. 1820, begyndte en folkelig sang at spire frem. Denne strømning voksede sig stærk i løbet af 1830'erne og 1840'erne med Grundtvig og Ingemann som de store fornyere og leverandører af folkelige og kirkelige sange, men også mange andre med dem bidrog med tekster og melodier til den folkelige sangekspllosion.

Den nationale vækkelse, der ytrede sig både som folkelig og kirkelig vækkelse i løbet af 1840'erne og 1850'erne, skabte et stort behov for sangbøger, der indeholdt de nye sange.

Med inspiration fra Grundtvigs private salmebøger, *Fest-Psalmer*, der fra og med 1850 blev udgivet til brug ved gudstjenesterne i Vartov Kirke i København, hvor Grundtvig havde været præst siden 1839, blev der udgivet og indført private og lokale salmebøger ud over hele landet, beregnet på sangen både i og uden for gudstjenesterne. Det var ganske vist efter den kirkelige lovgivning ikke tilladt at synge uautoriserede salmer ved gudstjenesterne, men man har opfattet salmesangsrevolutionen fra Vartov som en naturlig kirkelig følge af 1849-Grundlovens sikring af almindelige demokratiske frihedsrettigheder. Allerede 1828 havde Grundtvig i en anmeldelse af P.A. Fengers udgave af Thomas Kingos salmer knyttet salmesang og kirkelig frihedslovgivning sammen. Han slog her for første gang offentligt til lyd for en løsning af sognebåndet med den begrundelse, at det var nødvendigt, at menigheden kunne gå i kirke og blive kirkeligt betjent der, hvor man sang de salmer, der svarede til den enkeltes kristne tro. Grundtvig ligger her på linje med Luthers opfattelse af salmesangen som det centrale udtryk for menighedens medejerskab til gudstjenesten. Salmesangen er med andre ord både for Luther og Grundtvig et centralt udtryk for det almene præstedømme.

Parallelt med de nye private salmebøger begyndte man at udgive sangbøger med folkelige sange. Disse sangbøger indeholdt som noget nyt, i virkeligheden revolutionerende, også salmer og åndelige sange, f.eks. bibelhistoriske sange. Herved blev der skabt en praksis for at synge salmer i folkelige sammenhænge – og folkelige sange i kirkelige sammenhænge – som er enestående.

Siden 1850'erne har det været almindeligt i Danmark, at de folkelige sangbøger har haft et større eller mindre afsnit med salmer og åndelige sange. Den pietistiske vækkelse i det 19. århundrede tog ganske vidst afstand fra denne sammenstillen af salmer og folkelige sange, der især var kendetegnende for grundtvigske og grundtviginspirerede kredse. Ind i det 20. århundrede begyndte KFUM og K's sangbog, De Unges Sangbog efter model fra den grundtvigske Højskolesangbogen (indtil den seneste udgave: Folkehøjskolens Sangbog) også at have et afsnit med folkelige sange, - nærmest spejlvendt i forhold til de grundtvigske sangbøger, hvor det var folkelige sangbøger, der havde et afsnit med salmer og åndelige sange. Et godt udtryk for, at den grundtvigske sammenstillen af kirkelige og folkelige sange var slået igennem og var blevet et dansk sangligt nationalt kendetegn.

Skolesangbøgerne, der fra midten af det 19. århundrede blev udgivet i stort tal for at imødekomme Folkeskolens behov for sangbøger med såvel salmer som folkelige sange, har på samme måde som Højskolesangbogen et fyldigt udvalg af såvel folkelige sange som af salmer og åndelige sange. Det har i virkeligheden været sådan, at de fleste danskere siden Folkeskolen blev etableret i begyndelsen af det 19. århundrede, har lært de salmer i skolen, som de senere mødte i kirken. Herved blev skolesangbøgerne og ikke salmebøgerne de sangbøger, hvor danskerne første gang blev bekendte med salmerne, hvorfra de lærte dem udenad og samtidig lærte at synge dem. Dvs. at skolesangbøgerne og ikke kirkesalmebøgerne blev mange danskernes primære salmebog!

Indtil den folkelige fællessangskultur begyndte at gå i opløsning, stærkt hjulpet på vej af Folkeskoleloven af 1975, har danskerne været fælles om de salmer, der blev lært i skolerne, og som i vid udstrækning var at finde, ikke alene i skolesangbøgerne, men også i de folkelige sangbøger.

Det er denne kanon af salmer fra de pædagogiske og folkelige sangbøger, der bar og stadig bærer gudstjenestesalmesangen. Dette betyder, at det for præsterne, der vælger de salmer, der synges ved gudstjenesterne, har været og stadig i vid udstrækning er nødvendigt at have et bevidst eller ubevidst kendskab til skolesangbøgernes og de folkelige sangbøgers repertoire af salmer.

Den folkelige konsensus om, hvilke salmer, der er uomgængelige, og hvilke der ikke er det, er i disse år ved at forsvinde. Alle danskere yngre end ca. 50-55 år har gået i skole under Folkeskoleloven af 1975 og dens efterfølgere, der har afskaffet Folkeskolens forpligtelse til at lære sine elever at synge fællessang, både hvad salmer og folkelige sange angår.

Det er stadig for tidligt at sige med sikkerhed, hvad denne 40 år gamle ændring af Folkeskolens opgaver kommer til at betyde på længere sigt. Den har foreløbig betydet, at alle eller i hvert fald de fleste yngre og midaldrende danskere ikke har lært at synge fællessang og kun kender ganske få salmer, om overhovedet nogle.

Folkeligt lever folkekirkens gudstjeneste af, at folk, som de er flest, føler sig hjemme i gudstjenesten, det vil i praksis sige: genkender salmerne og glæder sig ved at synge dem. Gudstjenestens folkelige genkendelighed er forbundet med salmernes genkendelighed. Siden Reformationen i 1530'erne har det været salmernes – både teksternes og melodiernes – genkendelighed, der har givet menigheden oplevelsen af medejerskab til gudstjenesten.

Genkendeligheden og medejerskabet til gudstjenesten forudsætter folkeligt en levende hverdagssang. Er det ikke naturligt og selvfølgelig at synge salmer og åndelige sange sam-

men i hverdagen, er det heller ikke naturligt at gøre det i gudstjenesten.

For halvandet til to hundrede år siden måtte vækkelsens åndelige sange ikke synges i kirken. Til gengæld sang man dem i hverdagen. På længere sigt har det været denne vækkelsens forbudte sang, der har sikret folkekirkens legitimitet og overlevelse. Sådan er det mutatis mutandis også i dag: det er de salmer og åndelige sange, der (også) synges uden for gudstjenesten, der giver gudstjenesten dens genkendelighed og dermed dens folkelige legitimitet.

At det forholder sig sådan, kan ses de få steder, hvor den folkelige salmesang stadig fungerer fuldt ud, nemlig juleaften. Det er de salmer, som folk synger, når de går / danser omkring juletræet, der sikrer julegudstjenestens folkelige genkendelighed og legitimitet, – hvis ellers præsten husker at vælge de rigtige, dvs. de samme salmer til gudstjenesten i kirken, som folk vælger til festen derhjemme.

Folkekirkens virkelige udfordring i dag er ikke dens politiske og administrative struktur, men om den i et stadig mere multireligiøst samfund vil kunne genvinde og bevare sin folkelige legitimitet. I denne sammenhæng vil salmesangen, i hverdagen og i gudstjenesten – og i den rækkefølge – spille en afgørende rolle. Det vidste Luther og sammen med ham de, der gennemførte Reformationen i Danmark, og det har vi ingen undskyldning for ikke også at vide og handle ud fra i dag.